

LBRIS

We know
books

Experimente psihologice

Construirea unei științe

José Ramón Alonso

Traducere din limba spaniolă
de Diana Cosma

LITERA

București

Cuprins

Introducere	7
Precursorii	9
Primele teste	9
Corabia lui Tezeu	14
Inteligența viermelui	19
Familia Kallikak	25
Copilăria este patria comună	35
Copilul pierdut al psihologiei	35
Studiul Monstrului	40
Păpușile albe și negre	49
Privirea preferențială	54
Enigma ființei umane	63
Rătăcit într-un centru comercial	64
Iubire de mamă	73
Gorila invizibilă	79
Parcul șoarecilor	85
Neajutorarea învățată	92

Grupul, tribul, societatea	101
Experimentul cu hopa-mitică	102
Obediența datorată	111
Sănătoși în locuri nebune	118
Închisoarea Stanford	123
Epilog	135
Bibliografie	137

Precursorii

Înainte ca psihologia să se bucure de o recunoaștere generală, să fie obiect de studiu în cele mai mari universități din lume, să aibă asociații profesionale, reviste specializate și secții în toate bibliotecile, un grup de pionieri în domeniu a inițiat primele experimente cu tematici psihologice. A fost o muncă de explorare și descoperire, de eforturi și intuiții, prin care, puțin câte puțin, s-au stabilit bazele unei noi științe experimentale. Munca lor, *mutatis mutandis*, ajunge până în zilele noastre.

Primele teste

China este unul dintre leagănele gândirii mondiale. Primii filosofi chinezi au generat un bogat corpus de idei pe care, astăzi, le integrăm fără ezitare în domeniul psihologiei. Una dintre figurile cele mai importante a fost Confucius (551–479 î.Hr.), care a răspândit o învățătură profundă ce continuă să fie actuală în

zilele noastre, având o profundă influență în dezvoltarea istorică, politică și culturală a Chinei.

Confucius a avut mari contribuții la gândirea universală despre natura umană, despre educație, despre dezvoltarea persoanei și relațiile sale sociale. De exemplu, când evocă natura umană, afirmă că aceasta este „legea cerului“. În felul acesta vrea să explice că tiparele de comportament ale ființelor umane sunt determinate. Nu urmărește să distingă dacă esența umană este bună sau rea, ci propune ideea unei moșteniri comune, în care dezvoltarea mintală și personală să fie susținută și modelată prin educație, aceasta fiind cea care face deosebirea între persoane: „Prin natură, apropiați unii de alții, dar prin practică, îndepărtați unii de alții“. Altfel spus, exprimă ideea că persoanele sunt la fel când se nasc, dar ajung să se deosebească prin experiența socială, și de aici vine importanța învățării și a educației.

Pe lângă filosof, Confucius a fost și un mare profesor: susținea că toți oamenii trebuie să primească o educație, indiferent de caracteristicile lor înnăscute. Clasifica persoanele în trei tipuri – superioare, medii și inferioare –, dar concluzia lui era că fiecare trebuie să fie educat conform abilităților și capacităților sale. Aceste idei de acum două milenii și jumătate sunt considerate acum precursorile conceptelor de drept universal la educație, respect față de diferențele individuale și necesitatea de a furniza o educație în așa fel încât oricine să poată beneficia de ea, indiferent de talentul său înnăscut.

În ceea ce privește dezvoltarea umană, Confucius o vedea ca pe un proces care durează întreaga existență, așa cum indica în rezumatul făcut propriei sale vieți:

La 15 ani, mi-am pus mintea să învăț; la 30, am devenit hotărât în ceea ce mi-am propus; la 40, eram liber de orice îndoială; la 50, am ajuns să cunosc destinul; la 60, am putut deosebi ceea ce este adevărat de ceea ce este fals observându-i pe cei din jur; la 70, mi-am putut urma dorințele inimii, fără să încalc normele de conduită.

Astfel, această panoramă evidențiază înțelepciunea și maturitatea socială ca fiind niște reușite la care poți ajunge numai la o vârstă înaintată. Într-un fel, acest lucru este înrudit cu respectul, cu care, în multe culturi străvechi, este privit bătrânul ca persoană înțeleaptă, capabilă să îndrume grupul. Spre deosebire de o parte din gândirea modernă, care crede că procesul dezvoltării umane se stabilește mai ales în copilăria timpurie, perspectiva confucianistă afirmă că dezvoltarea este un proces ce durează toată viața, iar în acest proces se avansează, zi de zi, până la împlinirea lui.

Multe dintre aplicațiile actuale ale psihologiei moderne și-ar putea regăsi rădăcinile în China, cea de acum mii de ani. De exemplu, în *Tratatul de medicină internă al Împăratului Galben*, prima enciclopedie chinezească de medicină, publicată acum vreo două mii de ani, se descriau relațiile dintre patologia cerebrală și problemele psihologice, iar principala abordare a tratamentului medical și mintal avea la bază un model biopsihosocial.

Alt punct de referință din China clasică este Sun Tzu. Cunoscuta sa carte *Arta războiului*, scrisă acum 2 500 de ani, este un tratat de strategie pentru conflictele armate și conține o analiză asupra naturii umane, a organizării, a artei de

a conduce, dar și asupra efectelor unei situații în care se poate afla o persoană și a importanței informației. Este considerată un stâlp al psihologiei organizaționale moderne.

Contribuția cea mai importantă a culturii chineze antice în psihologia aplicată constă în testele de abilități cognitive. Mulți cred că acesta este un concept recent și occidental, dar în realitate istoria testelor psihologice se poate urmări, nu doar în ceea ce privește teoria, ci și practica, până în China de acum trei milenii.

Chinezii utilizau metode variate pentru a evalua talentul și comportamentul, cum ar fi observarea anumitor tendințe în schimbările de comportament, recunoașterea inteligenței prin rapiditatea răspunsurilor, determinarea trăsăturilor de personalitate în urma evaluării modului de acțiune al unei persoane în situații diferite, precum și măsurarea capacității mintale prin interviuri. Aceste tipuri de teste s-au folosit în Imperiul chinez pentru a determina dacă funcționarii erau potriviți pentru postul pe care îl ocupau sau pe care îl doreau.

În timpul dinastiei Han (206 î.Hr.–220 d.Hr.), utilizarea bateriilor de teste – două sau mai multe teste utilizate împreună – era comună în sistemul de selectare a funcționarilor publici. Testele includeau examene orale și eseuri scrise pe teme precum legislația, problemele militare, agricultura, impozitele și geografia. În timpul dinastiei Ming (1368–1644), testele psihologice ajunseseră la o puternică dezvoltare, și exista chiar și un test cu niveluri multiple, care se desfășura în centre de examinare locale și regionale, dotate cu cabine speciale pentru testare. Cei care obțineau rezultate bune la nivel local erau invitați în capitala provinciei pentru o evaluare de o mai mare

profunzime. După aceste probe de al doilea nivel, cei care obțineau punctaje maxime mergeau în capitala țării pentru o serie finală de examene. Erau aleși pentru funcția publică numai cei care treceau acest al treilea grup de teste.

Țările occidentale au aflat despre programele naționale de examene prin contactul cu China, în secolul al XIX-lea. Uimiți de calitatea rezultatelor acestei selecții de personal, misionarii și diplomații britanici au încurajat, în 1832, Compania Indiilor Orientale să copieze sistemul chinezesc pentru a-și selecta angajații care urmau să muncească în străinătate. Programele de selecție pentru Companie au mers bine și guvernul britanic a adoptat un sistem similar de examinare pentru selecția funcționarilor civili, în 1855. Mai târziu, guvernele Franței, Germaniei și Statelor Unite au copiat aceste noi instrumente, iar folosirea testelor obiective și adecvate s-a generalizat pentru selecția de personal, atât în domeniul public, cât și în cel privat, în cele mai dezvoltate țări din lume.

Testele psihologice se utilizau și în cultura populară chineză străveche. Un articol scris de un savant pe nume Yen afirma că „testul copilului de un an” era o probă foarte populară în sudul Chinei. La prima aniversare a copilului, îl așezau la o masă mare plină de mâncare, haine, hârtii, bijuterii și jucării, împreună cu un arc și o spadă, pentru băieți, și un ac și un fir de ață, pentru fete. Copilul era încurajat să se târască și să aleagă obiectul care îi plăcea cel mai mult. După ce se observau preferințele copilului, un specialist le prezenta mândrilor părinți câteva deducții cu privire la inteligența copilului, caracteristicile personalității acestuia și predispoziția pe care o dovedea, în funcție de lucrurile ce-l interesau sau l-ar putea interesa.

Obiceiul a supraviețuit până în secolul XX. Deși, în mod clar, nu este un test în conformitate cu standardele moderne, el ilustrează dorința de a evalua și măsura deosebirile individuale folosind mijloace specifice și teste generalizabile.

Lin Xie, savant din secolul al VI-lea, a creat ceea ce pare a fi primul test psihologic experimental din istorie. El le cerea participanților să deseneze un pătrat cu o mână, în timp ce pictau un cerc cu cealaltă. Obiectivul său era să arate că, din cauza interferenței dintre cele două sarcini, niciuna dintre ele nu putea fi realizată corect. Binet, o personalitate de referință în domeniul testelor de inteligență, a dezvoltat, pe la 1890, un test asemănător, ca parte a cercetărilor sale timpurii legate de efectele distragerii – interne sau externe – în timpul executării de sarcini mintale. Unii consideră că testul lui Lin Xie este primul experiment psihologic și, prin urmare, reprezintă începutul psihologiei experimentale.

În ciuda faptului că psihologia avea niște rădăcini adânci în cultura și civilizația chineză de acum aproape 2 500 de ani, nu s-a dezvoltat până nu s-a transformat într-o disciplină sistematică și științifică, nu a avansat în studiile empirice, iar progresul ei a fost îngreunat de convingerea că savanții chinezi trebuiau „să învețe din cărți literatură, istorie și poezie, dar nu știință“.

Corabia lui Tezeu

Dacă privim în urmă, spre trecutul nostru, toți suntem conștienți de cât de mult ne-am schimbat. Inocența copilăriei, pulsionile adolescenței, vehemența și pasiunea tinereții, calmul

vârstei mature... Să sperăm că ne simțim mai înțelepți, mai echilibrați, că îi îngrijim mai bine pe cei pe care îi iubim și că suntem niște oameni mai buni. În același timp, este fascinant să ne gândim că acel eu îndepărtat din copilărie, care se întrecea cu ceilalți la coborât scările și căruia îi plăcea să se joace cu soldați de plastic, și acest eu actual, cu părul alb, pe care îl dor oasele, nu sunt doar aceeași ființă, ci chiar aceeași persoană. Locurile în care trăiesc s-au schimbat, la fel și persoanele apropiate; obiceiurile și activitățile mele sunt altele, și chiar majoritatea celulelor mele au dispărut și au fost înlocuite de altele asemănătoare, dar eu rămân, în esență, același. În egală măsură, mi se pare șocant și chiar amuzant să mă gândesc că avem tendința să credem că eul nostru actual este definitiv, când, de fapt, totul ne arată că vom continua să evoluăm, să ne schimbăm, să socotim, să învățăm, să adunăm defecte și riduri, dar și să ne apară noi ramuri și frunze, ca unui copac bătrân. Bătrân, dar viu. Daniel Gilbert, psiholog la Harvard, a exprimat perfect această contradicție: „Ființele umane sunt opere aflate în lucru, care cred despre ele însele, în mod eronat, că ar fi terminate“.

Cu două milenii înainte ca psihologii moderni să se confrunte cu problema continuității în timp a unei ființe, istoricul, biograful și eseistul grec Plutarh a examinat-o cu mai multă luciditate decât a făcut-o oricine înaintea lui sau după el. Problema, cunoscută sub numele de „Corabia lui Tezeu“ sau „Paradoxul lui Tezeu“, este schițată în capodopera sa alcătuită din biografii, *Vieți paralele*. Corabia lui Tezeu este considerată un exemplu al unui tip particular de experiment: experimentul mintal, o situație ipotetică în care se formulează o ipoteză,

o teorie sau un principiu, cu scopul de a reflecta asupra consecințelor sale. Hans Christian Ørsted a fost primul care a utilizat termenul german *Gedankenexperiment* – „experiment de gândire” –, în jurul anului 1812, termen care a fost, mai târziu, tradus în toate limbile culte. Mult timp după aceea, Ernst Mach a utilizat termenul *Gedankenexperiment* într-un mod diferit, pentru a denumi desfășurarea imaginară a unui experiment care, ulterior, avea să fie realizat și ca experiment fizic real de către studenții săi. Experimentul fizic și cel mental puteau fi apoi comparate între ele: Mach le-a cerut studenților să dea explicații de fiecare dată când rezultatele experimentului fizic real erau diferite de cele ale experimentului mental anterior.

Să începem povestea. Tezeu era un erou grec care, după ce și-a petrecut tinerețea departe de Atena, s-a întors în oraș și a devenit prinț moștenitor. Însă, în acele vremuri, Atena trebuia să trimită, o dată la fiecare nouă ani, tribut regelui Minos din Creta: șapte fecioare și șapte tineri pentru a fi devorați de monstrul Minotaur. A treia oară când s-a cerut tributul, Tezeu s-a prezentat din proprie inițiativă în fața tatălui său și i-a cerut să se afle și el printre cei dați ca ofrandă și să-l lase să le însoțească pe victime pentru a se putea lupta cu Minotaurul. Tezeu a plecat cu corabia sa și, după ce a ucis Minotaurul și a trecut prin diverse aventuri, a navigat triumfător înapoi spre casă.

Din acel moment, ca ofrandă pentru succesul misiunii lui Tezeu, atenienii au promis să-l onoreze pe Apollo în fiecare an, așa că nava trebuia menținută în condiții bune. Astfel, atenienii trimiteau anual o misiune religioasă la Delphi, unul dintre templele cele mai sfinte ale lui Apollo, pe galera ateniană de stat – care era chiar nava lui Tezeu –, pentru a-l cinsti pe zeu. Corabia

a rămas ancorată în portul din Atena vreme de secole, timp în care a trebuit să fie reparată de multe ori.

Să ne amintim povestea acestui paradox, așa cum o relatează însuși Plutarh:

Corabia pe care s-au întors Tezeu și tinerii Atenei avea 30 de vâsle și a fost întreținută de atenieni până în vremea lui Demetrius din Falera, scoțând scândurile vechi pe măsură ce se deteriorau și înlocuindu-le cu lemne noi și mai tari, astfel încât corabia a devenit un exemplu permanent în rândul filosofilor pentru chestiunea logică a lucrurilor care evoluează; o parte susțineau că nava era în continuare aceeași, iar ceilalți susțineau că nu era aceeași.

Însuși Plutarh se întreba: dacă nava cu care a navigat Tezeu a fost reparată de atâtea ori și s-au înlocuit aproape toate piesele, mai este ea aceeași navă? Iar, dacă nu mai e, în ce moment a încetat să mai fie? Secole mai târziu, filosoful Thomas Hobbes a formulat, în cartea sa *De Corpore*, o altă întrebare legată de acest subiect: dacă s-ar lua toate scândurile originale, după ce au fost înlocuite, și s-ar folosi pentru a construi altă navă, care dintre cele două ar fi barca originală a lui Tezeu?

Cine ești tu? Oare ești persoana de astăzi? Persoana de acum cinci ani? Cine vei fi peste cincisprezece ani? Și când anume ești tu? În această săptămână? Astăzi? În această oră? În această secundă? Și care aspect din tine este adevăratul tău „eu”? Ești totuna cu corpul tău fizic? Sau cu gândurile și sentimentele tale? Sau cu acțiunile tale? Cu valorile tale?

În această problemă intră în joc și aspectele culturale. Douglas Adams, scriitor și scenarist radiofonic și celebrul autor

al cărții *Ghidul autostopistului galactic*, povestește într-o altă carte a sa, *Last chance to see*, scrisă împreună cu Mark Carwardine, următoarea experiență:

Îmi amintesc că odată, în Japonia, am vizitat Kinkaku-ji, în Kyoto, și am fost surprins să observ cât de bine rezistase templul din secolul al XIV-lea, când fusese construit. Atunci mi s-a explicat că, în realitate, clădirea nu rezistase, pentru că, de fapt, arsese din temelii de două ori de-a lungul acestui secol. Prin urmare, l-am întrebat pe ghidul meu japonez:

- Deci, nu este clădirea originală?
- Dimpotrivă, sigur că este cea originală – mi-a răspuns, oarecum derutat de întrebarea mea.
- Dar nu a ars în incendiu?
- Ba da.
- De două ori.
- De multe ori.
- Și a fost reconstruită.
- Bineînțeles. Este o clădire istorică importantă.
- Cu materiale complet noi.
- Bineînțeles, doar arsese complet în incendiu!
- Dar atunci, cum poate să fie aceeași clădire?
- Întotdeauna este aceeași clădire.

Și a trebuit să recunosc că acesta era un punct de vedere perfect rațional, numai că pleca de la o premisă complet neașteptată. Ideea clădirii, scopul și aspectul ei sunt toate niște concepte imuabile și constituie esența ei. Obiectivul constructorilor originali este ca opera lor să supraviețuiască. Lemnul din care este făcută se descompune și este înlocuit ori de câte

ori este necesar. „Să-ți faci griji pentru materialele originale, care nu sunt decât niște amintiri sentimentale despre trecut, înseamnă să nu știi să apreciezi această clădire.“

Conform lui Noam Chomsky, acest paradox apare dintr-o formă extremă de externalism: credința că ceea ce este adevărat în mințile noastre este adevărat și în lume. Știința a arătat, în repetate rânduri, că intuiția umană, percepția noastră individuală și estimările ființelor umane sunt, deseori, eronate. Științele cognitive s-ar ocupa de acest experiment mental ca obiect al unei cercetări despre funcționarea minții umane, chiar dacă el nu ne spune mare lucru despre lumea reală.

Pornind de la această observație, un grup semnificativ de cercetători în psihologie n-ar considera corabia ca fiind un lucru sau măcar o colecție de piese, care există în realitate – catarge, cadre, vâsle –, ci o structură organizată care are o continuitate perceptivă. Când Tezeu se gândește la corabia sa, are așteptări referitoare la ce poate găsi în fiecare loc în parte, de cum interacționează piesele între ele, dar și cu lumea, în general, cu marea, cu membrii echipajului, cu cei care văd nava apropiindu-se de Atena. Atât timp cât există o continuitate spațio-temporală în acest ansamblu de relații, indiferent de lemnul folosit pentru reparații, vorbim tot despre corabia lui Tezeu.

Inteligența viermelui

La 22 de ani, Charles Darwin s-a îmbarcat pe brigantina Beagle pentru cea mai celebră călătorie făcută în perioada care începe